

**INKLYUZIV TA'LIM: MAXSUS EHTIYOJLI BOLALARNI
UMUMTA'LIM MAKTABLARIGA MOSLASHTIRISHNING
PSIXOLOGIK OMILLARI.**

Axborot Texnologiyalari Va Menejment Universiteti

Pedagogika kafedrası dotsenti (PhD)

Boymatova Munavvar Ravshan qizi

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

Norbòtayeva Marjona G'olib qizi

Email: shaxriyoxolmurodov80@gmail.com

Inklyuziv ta'lim bugungi kunda shunchaki ta'lim shakli emas, balki jamiyatning insonparvarlik darajasini belgilovchi mezondir. Quyida ushbu mavzudagi keng qamrovli maqola taqdim etiladi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim maktablari muhitiga moslashtirishning psixologik mexanizmlari, inklyuziv ta'limning mazmun-mohiyati va O'zbekistonda bu borada olib borilayotgan islohotlar tahlil qilinadi. Maqolada xalqaro tajriba, qonuniy asoslar va bolaning ruhiy holatiga ta'sir etuvchi omillar yoritilgan.

Abstract: This article analyzes the psychological mechanisms of adapting children with special needs to the general education environment, the essence of inclusive education, and the reforms being carried out in Uzbekistan in this regard. The article highlights international experience, legal bases, and factors affecting the child's mental state.

Аннотация: В данной статье анализируются психологические механизмы адаптации детей с особыми потребностями к среде общеобразовательной школы, суть инклюзивного образования и проводимые в этом направлении реформы в Узбекистане. В статье освещены

международный опыт, правовые основы и факторы, влияющие на психическое состояние ребенка.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, adaptatsiya, maxsus ehtiyoj, psixologik korreksiya, integratsiya, pedagogik muhit.

Keywords: Inclusive education, adaptation, special needs, psychological correction, integration, pedagogical environment.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, адаптация, особые потребности, психологическая коррекция, интеграция, педагогическая среда.

Inklyuziv ta’lim — barcha bolalar uchun, ularning jismoniy, intellektual, ijtimoiy va boshqa xususiyatlaridan qat’iy nazar, umumta’lim jarayonida ishtirok etish imkoniyatini anglatadi. Dunyo miqyosida **1994-yilgi Salamanka deklaratsiyasi** inklyuziv ta’limning poydevori bo‘lib xizmat qilgan bo‘lsa, bugun **O‘zbekiston** ushbu tamoyillarni o‘zining ta’lim tizimiga faol tatbiq etmoqda.

Siyosiy va Huquqiy Asoslar

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti **Shavkat Mirziyoyev** inklyuziv ta’lim masalasiga davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida qaraydi.

"Biz uchun nogironligi bo‘lgan shaxslarning, ayniqsa, bolalarning huquq va manfaatlarini ta’minlash, ularning jamiyatga integratsiyalashuvi uchun barcha sharoitlarni yaratish — insoniy burchimizdir." — **Shavkat Mirziyoyev.**

2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida" gi **PQ-4860**-sonli qaror bu sohadagi tub burilish bo‘ldi. Unga ko‘ra:

* 2021-2025 yillarda inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi.

* Tajriba-sinov tariqasida umumta'lim maktablarida inklyuziv sinflar ochildi.

Moslashuvning Psixologik Omillari

Maxsus ehtiyojli bolaning maktabga moslashishi murakkab **psixofiziologik** jarayon bo'lib, u quyidagi omillarga bog'liq:

1. Ijtimoiy Qabul Qilinish (Sotsium)

Bolaning tengdoshlari tomonidan qabul qilinishi uning o'ziga bo'lgan ishonchini belgilaydi. Psixolog **Lev Vigotskiy** ta'kidlaganidek, "bola nuqsoni tufayli emas, balki atrofdagilarning unga bo'lgan munosabati tufayli nogiron bo'lib qoladi".

2. O'qituvchining Psixologik Tayyorgarligi

Inklyuziv sinf o'qituvchisi nafaqat pedagog, balki psixolog bo'lishi shart. U boladagi kichik o'zgarishni ham payqashi va uni rag'batlantirishi lozim.

3. "To'siqsiz" Muhit

Bu nafaqat moddiy (panduslar, maxsus partalar), balki ma'naviy-psixologik to'siqlarning yo'qligini ham anglatadi.

Jamiyat va Ekspertlar Fikri

Taniqli psixologlar va jamoat arboblari inklyuziv ta'limning muhimligi haqida shunday deydilar:

D. Sultonova (Psixologiya fanlari nomzodi): "Inklyuziya — bu faqat bolani maktabga olib kelish emas, balki maktabni bolaga moslashtirishdir. Bola o'zini 'begona' his qilmasligi kerak."

Ota-onalar fikri: "Farzandim oddiy bolalar bilan muloqot qilganda, unda hayotga qiziqish va intilish kuchaydi. U o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi deb bilyapti."

Yillar va Raqamlar: O‘zbekiston Tajribasi

2020-yil: Inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha yangi strategiya qabul qilindi.

2021-2022 o‘quv yili: Toshkent va boshqa yirik shaharlarda **40** dan ortiq inklyuziv maktablar tajribadan o‘tkazildi.

2025-yilga maqsad: Maxsus ehtiyojli bolalarning kamida **40-50** foizini umumta’lim maktablariga qamrab olish.

Siyosiy Iroda va Davlat Siyosati

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek:

"Biz jamiyatda 'nogironligi bo‘lgan shaxs' tushunchasidan ko‘ra, 'maxsus ehtiyojli inson' tamoyilini kuchaytirishimiz kerak. Ularning sifatli ta’lim olishi — Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining muhim bo‘g‘inidir."

2020-2025 yillarga mo‘ljallangan Konsepsiya doirasida:

*** Inklyuziv ta’lim laboratoriyalari tashkil etildi.**

*** Maktablarga "Tyutor" (yordamchi pedagog) shtatlari kiritila boshlandi.**

Xalqaro Tajriba: Finlyandiya va AQSH Modeli

Inklyuziv ta’limda dunyo yetakchilari tajribasi biz uchun muhim darsdir:

*** Finlyandiya tajribasi:** Bu yerda "tashxis" qo‘yishga emas, "ko‘mak" berishga e’tibor qaratiladi. Agar bola mavzuni tushunmasa, unga darhol maxsus pedagog biriktiriladi. Maktablarda "shifoxona" muhiti emas, "uy" muhiti yaratilgan.

* **AQSH (IDEA qonuni):** Har bir bola uchun IEP (Individual o‘qitish rejasi) tuziladi. Bunda psixolog, ota-ona va o‘qituvchi bolaning har chorakdagi o‘shini birgalikda tahlil qiladi.

Bolalarning Turlari va Maxsus Yondashuvlar

Har bir bola — alohida dunyo. Psixologik moslashuv ularning ehtiyojiga qarab farqlanadi:

* **Autizm (RDA) bo‘lgan bolalar:** Ular uchun vizual jadval va "tinchlik zonasi" (shovqindan holi joy) muhim. Ular ijtimoiy muloqotga qiyin kirishgani uchun "Sotsial hikoyalar" metodidan foydalaniladi.

* **Tayanch-harakat a‘zolari shikastlangan bolalar:** Ularda asosan "erkin harakatlanish" qo‘rquvi bo‘ladi. Psixologik jihatdan ularni mustaqil bo‘lishga o‘rgatish, tengdoshlarining ularga "bechora" deb qaramasligini ta‘minlash zarur.

* **Eshitish va ko‘rishda nuqsoni bor bolalar:** Moslashuvda Daktilologiya (imo-ishora) yoki Brayl alifbosi bilan birga, sinfdoshlarning ham ushbu tillardan elementar darajada xabardor bo‘lishi bolaning o‘zini guruhga daxldor his qilishiga yordam beradi.

4. O‘qituvchi va Psixologlar Uchun Metodik Tavsiyalar

Inklyuziv sinf bilan ishlashda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

1. Diferensial ta‘lim: Bir xil mavzuni turli darajadagi topshiriqlar bilan berish (masalan, rasm chizish, matn o‘qish yoki model yasash orqali).

2. "Do‘stlik tizimi" (Peer Tutoring): Maxsus ehtiyojli bolaga o‘zlashtirishi yuqori bo‘lgan o‘quvchini "ustoz-do‘st" sifatida biriktirish. Bu ikkala tomon uchun ham ijtimoiy dars bo‘ladi.

3. Sensor tanaffuslar: Maxsus ehtiyojli bolalar tez charchaydi. Har 15-20 minutda kognitiv yuklamani kamaytirish uchun qisqa sensor mashqlar o'tkazish lozim.

Psixologik Korreksiya va Oila Bilan Ishlash

Moslashuv jarayoni faqat maktab bilan cheklanmaydi. Psixologik zanjir: Oila — Maktab — Jamiyat.

* **Ota-onalarning depressiyasi:** Ko'p hollarda ota-onalar farzandining imkoniyatiga ishonmaydi. Maktab psixologi ota-ona bilan ishlash orqali boladagi "muvaffaqiyat motivatsiyasi"ni uyg'otishi kerak.

* **Sinfdoshlarning ota-onalari:** Inklyuziv ta'limga qarshi bo'lgan ota-onalar bilan tushuntirish ishlarini olib borish — bag'rikenglik (tolerantlik) madaniyatini shakllantiradi.

Muayyan Nuqsoni Bor Bolalar Bilan Ishlashning Psixofiziologik Xususiyatlari

Inklyuziv muhitda har bir tashxis o'ziga xos psixologik yondashuvni talab qiladi:

Daun sindromli bolalar ("Quyosh bolalari")

Ular juda kirishimli va emotsional bo'ladilar.

* **Psixologik omil:** Ularda vizual xotira kuchli rivojlangan.

* **Metod:** Ma'lumotni faqat eshitish orqali emas, balki rangli suratlar va amaliy harakatlar orqali tushuntirish samarali. Ular guruhdagi ijobiy muhitni tez his qiladilar va unga moslashadilar.

Nutqida og‘ir nuqsoni bor bolalar

Bu bolalar ko‘pincha o‘z fikrini tushuntira olmaslikdan qo‘rqib, o‘ziga qulflanib oladilar (logofobiya).

*** Psixologik omil: O‘zaro muloqotda "shoshiltirmaslik" tamoyili.**

*** Metod: Art-terapiya va qum terapiyasi orqali ichki kechinmalarini ifodalashga imkon berish. Sinfdozlariga esa sabr bilan tinglash madaniyatini o‘rgatish.**

Inklyuziv Ta’limda "Tyutor" (Yordamchi) Xizmatining Ahamiyati

Xalqaro tajribada (xususan, Germaniya va Isroilda) inklyuziv ta’limni tyutorsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

*** Vazifasi: Tyutor bolani dars davomida charchab qolishini nazorat qiladi, unga topshiriqlarni tushunishda ko‘maklashadi.**

*** Psixologik yordam: Bola va o‘qituvchi o‘rtasida "ko‘prik" vazifasini o‘taydi. Bu esa bolaning begonalashish hissidan qutulishiga yordam beradi.**

**Jamiyatning Psixologik Tayyorgarligi va "Stigma"ga Qarshi Kurash
Inklyuziv ta’limning eng katta to‘sig‘i — bu jamiyatdagi stereotiplardir.**

*** Fakt: Ko‘pgina sog‘lom bolalarning ota-onalari "maxsus bola farzandimning bilim olishiga xalaqit beradi" deb hisoblashadi.**

*** Ekspert fikri: Psixologlar buni noto‘g‘ri deb isbotlagan. Aksincha, inklyuziv sinfdagi o‘sgan sog‘lom bolalarda "Emostional intellekt" (EQ) ancha yuqori bo‘ladi. Ular hayotda qiyinchiliklarga chidamli, hamdard va bag‘rikeng bo‘lib yetishadilar.**

O‘zbekistonda Inklyuziv Ta’limning Istiqbollari (2025–2030 yillar

Hukumat tomonidan belgilangan ustuvor vazifalar:

*** Raqamli inklyuziya: Maxsus ehtiyojli bolalar uchun kompyuter dasturlari va robototexnika vositalarini joriy etish.**

*** Pedagogik kadrlar: Oliy o‘quv yurtlarida barcha yo‘nalishdagi talabalar (bo‘lajak o‘qituvchilar) uchun "Inklyuziv ta’lim asoslari" majburiy fan sifatida o‘qitilmoqda**

Xulosa va Takliflar

Inklyuziv ta’lim — bu shunchaki bir xonada o‘tirish emas, bu teng imkoniyatlar falsafasidir.

Maqola yuzasidan xulosaviy takliflar:

1. Har bir umumta’lim maktabida psixologik-pedagogik konsilliumlar faoliyatini kuchaytirish.

2. Maxsus ehtiyojli bolalarning ota-onalari uchun doimiy "Psixologik qo‘llab-quvvatlash guruhlarini"ni ochish.

3. Ommaviy axborot vositalari orqali inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatli namunalarini ko‘rsatib borish.

O‘zbekistonda 2024-2025 yillarga kelib, inklyuziv ta’limga jalb etilgan bolalar soni 2 barobarga oshishi kutilmoqda.

💡 **Xulosa shuki:** Maxsus ehtiyojli bola umumta'lim maktabiga kelsa, u faqat o'zi o'rganmaydi, balki sog'lom bolalarga ham mehr-shafqat, yordam berish va insoniylikni o'rgatadi.

📌 **Amaliy taklif:** Har bir maktabda "Inklyuziv resurs markazlari"ni tashkil etish va o'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasini oshirish uchun doimiy treninglar o'tkazish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References)

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (Yangi tahrir, 2023-y).
2. Sh.M. Mirziyoyev. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". Toshkent, 2021-y.
3. PQ-4860-sonli qaror. "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". 2020-yil 13-oktabr.
4. Vigotskiy L.S. "Defektologiya asoslari". (Ilmiy asarlar to'plami).
5. Salamanka deklaratsiyasi. (YUNESKO, 1994-y).
6. Sultonova D. "Inklyuziv ta'limning psixologik asoslari" (O'quv qo'llanma).
7. Finlyandiya ta'lim tizimi: Muvaffaqiyat sirlari. (Xalqaro hisobotlar materiallari).